

ULUSLARARASI ŞİRKETLERİN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU AÇISINDAN HESAP VEREBİLİRLİĞİ SORUNU

*Dr. Said Vakkas GÖZLÜGÖL**

ÖZET

Günümüzde, uluslararası şirketler faaliyetlerinde hükümetlerin kullandığı güç niteliğinde güç kullanmaktadırlar. Bu gücün nüfuz alanı giderek genişlemekte, devletleri ve hatta uluslararası kuruluşları etkilemekte, ulusal ve uluslararası düzeylerde hukuk ve politika değişimlerine yön vermektedir. Bu itibarla, şirketlerin faaliyette bulundukları bölgelerde ulaştıkları güç ve etki karşısında, sosyal sorumluluk ve ceza hukuku sorumluluğu anlayışından öte, uluslararası insan hakları hukuku bakımından sorumluluk ve hesap verebilirliklerinin tam olarak açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zira, bu güç ve etkinin ulaştığı boyut karşısında hem ulusal hem de uluslararası aktörler kimi zaman zayıf kalabilmektedirler. Bu durum, insan hak ve özgürlüklerinin korunması açısından şirketlerin eylem ve ihmallerinden dolayı bir hesap verebilirlik açığı bulunduğunu ifade etmektedir. Bu makalede, bu gücün ulusal sınırları aşan niteliğinden dolayı uluslararası hukuk yoluyla sınırlandırılması ve uluslararası bir hesap verebilirlik düzeninin kurulması gereği incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Şirketler, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, İnsan Haklarına Saygı

ABSTRACT

Today, transnational corporations have been using quasi governmental power where they operate. The sphere of influence of this power has increasingly been expanding, affecting states and even international organisations, and thus shaping the changes in law and policies at both national and international levels. In this respect, beyond the understanding of social and criminal law responsibility, the increased power the corporations enjoy makes the need to channel the power crystal clear and to establish responsibility and accountability of the corporations for their acts and omissions under the international human rights law. It is obvious that not only national actors but also international actors may become weak under the influence of the power. This means that there exists a corporate accountability gap in respect of human rights and fundamental freedoms across the globe. In this regard, the purpose of this article is to pay attention to human rights accountability of international corporations under international human rights law.

Keywords: International Corporations, International Human Rights Law, Respect for Human Rights

* Vali, Merkez Valileri Kurulu, İçişleri Bakanlığı, Ankara.

GİRİŞ

Bugün, pek çok alanda küreselleşmenin ulaştığı boyutta, uluslararası şirketler¹ ulusal ve uluslararası ekonomik düzenlerde merkezi bir rol almış bulunmaktadır. Büyük şirketler, çok farklı formlarda ve oldukça karmaşık şekillerde küresel olarak faaliyette bulunmaktadırlar. Bu şirketler hem sayısal olarak hem de güç ve etki olarak giderek büyümektedirler. Sayısal açıdan bakıldığında, Birleşmiş Milletler (BM) 1999 Dünya Yatırım Raporu'nda, 500.000'den fazla alt ve ilişkili şirketle 60.000 uluslararası şirket grubu bulunduğu tahmin edilmiştir.² 2008 yılında ise bu rakam yaklaşık 790.000 alt şirket ve milyonlarca tedarikçiyile 79.000'e ulaşmıştır.³ Güç ve etki açısından bakıldığında ise, 1970'lerden beri uluslararası şirketlerin güç, nüfuz ve zenginliğinde adeta bir patlama olduğu görülmektedir. Son zamanlarda durum daha da hızlı bir gelişim sürecine girmiş bulunmaktadır.⁴ BM 2012 Dünya Yatırım Raporu'nda tespit edildiği üzere, küresel olarak üç milyar dolar ve üzerinde değere sahip uluslararası birleşme ve satınalma işlemi sayısı 2010'da 44 iken, 2011 yılında bu sayı 62 olarak gerçekleştirilmiştir.⁵ Ulusal ekonomilerin finansal, ticari ve teknolojik entegrasyonu ekonomik küreselleşme süreçlerini inanılmaz şekilde genişletmiş bulunmaktadır. Mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve ticaretinde geleneksel siyasi ve coğrafi sınırlar anlamını kaybetmiş durumdadır. Üretim ve dağıtım zincirleriyle uluslararası şirketler ulusal ekonomi ve yargısal sınırları aşmakta, ekonomik küreselleşme ve teknolojik yeniliklerle ilgili etkinlik kazanımlarını istismar etmekte, yerel ve küresel piyasalar üzerinde, ulusal ve uluslararası olaylarda daha önce hiç olmadığı kadar güç ve etki kullanmaktadırlar.⁶

Bu boyutta güç ve etki, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi bakımından, hem daha büyük teşvik potansiyeli hem de insan haklarına saygıyı zayıflatma potansiyeli taşımaktadır. Şirketler, diğer herhangi bir toplumsal ak-

¹ Bu makalede, birden çok ülkede faaliyette bulunan şirketler 'ulusaşırı,' 'ulusötesi', 'çok uluslu' veya 'sınırşan' gibi terimler yerine 'uluslararası' terimiyle nitelendirilmiştir.

² Phillip I. Blumberg, 'Asserting Human Rights against Multinational Corporations under United States Law: Conceptual and Procedural Problems', *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 50, Autumn 2002, s. 493.

³ United Nations, United Nations on Trade and Development, *World Investment Report 2008: Transnational Corporations, and the Infrastructure Challenge*, Geneva, New York, 2008 [http://unctad.org/en/Docs/wir2008_en.pdf, erişim 9 Şubat 2013].

⁴ Henry J. Steiner, Philip Alston and Ryan Goodman, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals* (Third Edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 2007), s. 1387.

⁵ United Nations, *United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies*, Geneva, New York, 2012 [http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Full-en.pdf, erişim 4 Şubat 2013], s. xiv.

⁶ Patrick Maclem, 'Corporate Accountability under International Law: The Misguided Quest for Universal Jurisdiction', *International Law Forum du Droit International*, Vo. 7 (4), December 2005, s. 281; Backer, s. 51-52.

törden daha çok insan hayatına dokunmaktadır. Şirketler, insan hayatına sağlanan yararlar yanında, bireylere, topluluklara ve çevreye zarar verebilmektedirler. Tedarik zincirlerinde, doğrudan veya dolaylı olarak, ayırimcılık, zorla çalıştırma, çocuk işçiliği, hayata ve sağlığa risk oluşturabilmektedirler. Bilhassa çatışma bölgelerinde, şirketler güvenlik ihtiyacı ile karşılaşabilmektedirler ki bu ihtiyaç sıkça disiplin ve ahlâki yönden zayıf devlet güvenlik güçlerince sağlanmaktadır. İnsan hak ve özgürlüklerine saygı bağlamında, sadece bir ülkede bulunmaları itibarıyla bile baskıcı hükümetlere ekonomik ve ahlâki destek sağlayabilmektedirler. Bu destek kimi zaman insanlığa karşı suçlara katılma boyutuna ulaşmaktadır.⁷ Etik ilkeleri ve uygun politikaları yoksa, şirketler çıkar takibinde zulme dahil olma riskiyle karşılaşmaktadırlar.⁸ Bu bakımdan şirketlerin uluslararası zulme veya terörizme destek sonucuna ulaşan eylem ve ihmallerinden sorumluluğu anlayışı doğrudan ceza ve medeni hukuk sorumluluğuyla ilişkili görülmekle⁹ birlikte, temelde insan hakları hukuku bakımından hesap verebilirliği de gerektirmektedir. Baskıcı yönetimlerce ve paramiliter gruplarca yapılan insan hakları ihlalleri, aynı zamanda buralarda faaliyette bulunan uluslararası şirketlere atfedilebilecek insan hakları ihlalleri sonuçta bu şirketlerin kötü yönetimlerinin sorumluluğunu düzenleme ihtiyacını kaçınılmaz kılmaktadır.

Günümüz küreselleşmiş ekonomisinde uluslararası şirketler münferit devletlerin veya devletlerin oluşturduğu organizasyonların düzenleme kapasitelerinin üzerinde faaliyette bulunabilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde insan hakları hukuku çerçevesinde, insan lehine yükümlülükleri bulunan devletler bu şirketlerin etki ve nüfuzuna maruz kalabilmektedirler. Hatta, devletler doğrudan veya dolaylı olarak, bizzat buna meydan verebilmektedirler. Devletler, doğrudan yabancı yatırımları çekmek üzere aktif olarak yeni formlarda arayışa girmekte, politika ve kanunlarını değiştirmektedirler. Bu yolda, devletler örneğin, tedrici olarak gümrük bariyerlerini kaldırmaktadırlar.

Bu durum karşısında, ulusal sınırları aşan boyutta bir güç ve etkinin belirli bir hukuk rejimiyle düzenlenmesi gerekmektedir. Bu güç ve etkiye uluslararası hukuku hakim kılmak suretiyle insan onuruna, özellikle üçüncü kuşak hakları olarak ifade edilen sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, sağlıklı içme suyu hakkı, gelişme hakkı gibi sosyal ve ekonomik hakları da kapsayan bütün hak ve özgür-

⁷ Zeynep Kivılcım, 'Ulus-aşırı Şirketler ve İnsan Hakları: BkÜ-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Örneği', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 65 (3), 2010, s. 88-89.

⁸ Geoffrey Chandler, 'Corporate Liability Human Rights and the Modern Business', Conference Organized by JUSTICE and Sweet & Maxwell, 12 June 2006 [Google Web, Chandler-keynote-address-Justice-12-Jun-2006.doc, erişim 15 Ocak 2013].

⁹ Sascha-Dominik Bachmann, 'Civil Liability of Corporate and Non-state Aiders and Abettors of International Terrorism as an Evolving Notion under International Law', *Journal of International Commercial Law and Technology*, Vol. 6 (1), 2011, s. 2.

lüklerin herkes tarafından eşit ve tam olarak yaşanmasına zarar veren değil, aksine destekleyen bir hale getirilmesinde hayati sorumluluk uluslararası hukukun esas aktörü olan egemen devletlerin aktif rol almasına bağlı bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bireylerin, kamunun ve çevrenin güvenliğinin sağlanması amaçları temelinde¹⁰ şirketlerin etkin ve pratik şekilde hesap verebilirliklerini sağlamak üzere supranasyonal etkin bir hukuk rejiminin tesisi gerekmektedir.

İnsan haklarının korunması bakımından şirketlerin hesap verebilirliği temelinde, devletin öncelikli sorumluluğundan başka, kamusal olmayan aktörlere, bilhassa şirketlere insan hakları yükümlülükleri atfedilip edilemeyeceğine dair son zamanlarda yaygın tartışmalar yapılmaktadır. Bu sorun, küresel değişimler ve dolayısıyla devletin rolündeki değişimler uyarınca, akademisyenler ve uluslararası kuruluşların en üst gündeminde bulunmaktadır.¹¹ Uluslararası şirketler, faaliyette bulundukları yerlerde, bilhassa çatışma bölgelerinde genellikle önemli insan hakları ihlallerinde bulunduklarından, insan hakları savunucuları, şirketlerin sorumluluklarını düzenlemeye olan ihtiyaca dikkat çekmektedirler.¹² Devletler sınırları ötesinde mücadele ihtiyacı görmektedir, uluslararası organizasyonlar da ulusal düzeyler üzerinde supranasyonal hukuk düzenlemesi yapma yolunda harekete geçmiş bulunmaktadır.¹³

I. ŞİRKETLERİN TOPLUMSAL ROLÜ

Toplumsal hayatın şekillenmesinde hiç kuşkusuz esas itibarıyla ekonomik küreselleşmenin temel aktörleri şirketler merkezi bir role sahip bulunmaktadır. Özellikle uluslararası şirketler, sadece ulusal toplumlar üzerinde değil aynı zamanda küresel boyutta sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlere yol açmış

¹⁰ Norm Keith, 'Evolution of Corporate Accountability: From Moral Panic to Corporate Social Responsibility', *Business Law International*, Vol. 11 (3), September 2010, s. 254.

¹¹ Sigrun I. Skogly and Mark Gibney, 'Transnational Human Rights Obligations', *Human Rights Quarterly*, Vol. 24 (3), August 2002, s. 783; John Gerard Ruggie, 'Business and Human Rights: The Evolving International Agenda', *The American Journal of International Law*, Vol. 101 (4), October 2007; Emily F. Carasco and Jang B. Singh, 'Towards Holding Transnational Corporations Responsible for Human Rights', *European Business Review*, Vol. 22 (4), 2010; Winfried H.A.M. van den Muijsenbergh and Sam Rezai, 'Corporations and the European Convention on Human Rights', *Pacific McGeorge Global Business & Development Law Journal*, Vol. 25, 2012.

¹² Andrew Clapham, *Human Rights Obligations of Non-State Actors* (Oxford University Press, New York, Oxford, 2006), s. 56, 195-316; Jernej Letnar Čerňič, 'Corporate Human Rights Obligations at the International Level', *Willamette Journal of International Law & Dispute Resolution*, Vol. 16, 2008; Chandra Lekha Sriram, Olga Martin-Ortega and Johanna Herman, *War, Conflict and Human Rights: Theory and Practice* (Routledge, London, New York, 2010), s. 190; Kivılcım, s. 88; Larry Catá Backer, 'On the Evolution of the United Nations' "Protect-Respect-Remedy" Project: The State, the Corporation and Human Rights in a Global Governance Context', *Santa Clara Journal of International Law*, Vol. 9 (1), 2011, s. 42.

¹³ Backer, s. 41-42.

bulunmaktadırlar. Esasında bu bir güç transferini ifade etmektedir. Öyle bir güç ki, özel hayattan endüstriyel sirlara kadar insan ve toplum hayatını ilgilendiren hemen hemen her alanda etkin duruma gelmiş bulunmaktadır. Örneğin, faaliyet alanı medya olan bir şirket sadece kurulu bulunduğu toplumu değil, küresel olarak toplumsal yapılara ve bireysel davranışlara etkide bulunabilmektedir. Hatta bu gücün kullanımı hükümet değişimlerine de etki etmektedir. Teknoloji kullanımı yoluyla, bir taraftan şirketler hükümetlerin politika ve hukuk düzenlemelerine etki etmekte, diğer taraftan hükümetler bu şirketlerin ellerinde bulunan araçlardan yararlanmak suretiyle yeni strateji ve politikalarına hem kendi halkları hem de uluslararası toplum nezdinde meşruiyet ve kamuoyu desteği aramaktadırlar. Bu durum, uluslararası şirketlerin güç ve nüfuz alanını daha da genişletmektedir.¹⁴

Öncelikle şirketlerin modern toplumlarda ekonomik gelişim açısından olmazsa olmaz bir niteliğe sahip bulunduklarını ifadeye abartı görülmemelidir. Zira, ekonomik bir perspektiften bakıldığında, şirket faaliyetleri, şirketler arası rekabet inovasyonlara ve ekonomik büyümeye yol açmaktadır. İstikrarlı makro ekonomik bir ortamda rekabetçi piyasaların daha çok zenginlik, barış ve güvenlik için alan açtığı ve sonuçta insan hakları ve özgürlüklerinin daha üst standartlarda gerçekleştirilmesine yol açtığı inkar edilemez bir gerçektir. Daha somut bir ifadeyle, bir toplumda şirketler çalışanların büyük bir bölümüne işveren, ekonominin büyük bir bölümünde mal ve hizmetlerin üreticisi ve pek çok mal ve hizmetin bizzat alıcısı, vergi veren, temelde bir iş yönetim aracı olarak pek çok sosyal ve kamusal hizmetlere destek veren durumdadırlar.¹⁵ Sahip bulundukları kaynaklar itibarıyla şirketler, modern toplumlar için büyük ekonomik, sosyal, kültürel ve kamusal önem ve yararları ifade etmektedirler. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun her toplum yeni teknolojilere, yeni istihdam alanlarına, yeni yatırımlara ve daha iyi yaşam standartlarına ihtiyaç duymaktadır. Özellikle, yabancı yatırımcı şirketler devletlerin bu ihtiyacını büyük ölçüde karşılamaktadırlar.¹⁶

Bu durum, şirketlerin faaliyette bulundukları ülkelerin sosyal, ekonomik ve çevre koşulları üzerinde önemli etkide bulunmasına yol açmaktadır. Bu etkinin bir sonucu, şirketlerin sadece merkezlerinin bulunduğu ülkeye değil, faaliyet alanlarında ya da etkilerinin ulaştığı alanlarda insan ve doğal kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, teknolojinin, bilginin ve yeniliğin yayılması, kaliteli ve uygun fiyatla mal ve hizmet sağlanması, yaşam standartlarının iyileştirilmesi gibi olumlu katkıla-

¹⁴ Mustafa Akın, 'Küreselleşen Çok Uluslu Şirketlerin Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Geleceklerine Etkileri', *stratejikanaliz.com*, 25 Aralık 2010 [http://www.stratejikanaliz.com/kategoriler/ekonomi/cok_uluslu_sirketlerin_ulkelerin_geleceklerine_etkileri.htm, erişim 19 Şubat 2013].

¹⁵ Keith, s. 252.

¹⁶ Aysel Çelikel ve Günseli Öztekin Gelgel, *Yabancılar Hukuku* (Yenilenmiş 18. Bası, Beta, İstanbul, 2012), s. 152-155.

rın sağlanmasıdır.¹⁷ Diğer bir sonuç, şirketlerin faaliyette bulundukları ülke sosyal ve ekonomik gelişimine olumlu katkıda bulunması, diğer bir ifadeyle, saydam ve sorumlu bir tutum ve davranış içinde bulunması yönünde yaygın beklentiler oluşturmaktadır. Bu beklentiler, genel olarak mesleki eğitim, istihdam, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, çevreye duyarlılık, yolsuzlukla mücadele ve insan hak ve özgürlüklerine saygı gibi konulara ilişkin bulunmaktadır. Bu beklentiler, ulusal düzeyden öte uluslararası kuruluşların düzenlemelerinden de açıkça görülmektedir.¹⁸

Uluslararası şirketlerden toplumların ve uluslararası kuruluşların bu beklentileri yanında, şirketlerin ulusal ve uluslararası ekonomik düzene katkıları şüphesiz bu şirketlerin ulusal ve uluslararası hukukun koruması altında bulunmasını gerektirmektedir. Nitekim, OECD Uluslararası Yatırımlar ve Çokuluslu İşletmeler Bildirgesi'nde 'çokuluslu' şirketlerin başlıca sorumlulukları ifade edilirken, devletlerden de bu şirketler yararına birtakım sorumluluk ve yükümlülükleri yerine getirmesi istenmektedir. Bu beklentiler, devletlerin uluslararası hukuka uymaları temelinde şirketlere ayrımcılık yapmamaları, güvenli, istikrarlı, açık ve serbest bir piyasa düzenlemeleri sunmaları yönündedir.¹⁹ Ayrıca, şirketlerin uluslararası insan hakları hukuku nezdinde, örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS) bağlamında koruma altında olan hukuki tüzel kişiliğe sahip bulundukları unutulmamalıdır. Bu bakımdan, uluslararası hukuk devletlere birtakım yükümlülükler yüklemektedir. Bu yükümlülüklerin sonucu olarak, devlet iş sektörünün gelişmesi için düzenlemeler yapmakta ve uygulamaktadır. Örneğin, devlet pozitif önlemler almak suretiyle banka işlemleri için güvenli bir sanal ortam sağlamak durumundadır. Zira, iş sektörü için güvenli bir iş ortamı hazırlamak ve korumak devletin temel pozitif yükümlülüklerindendir. Türkiye'nin yabancı yatırımları teşvik ve koruma amacıyla iç hukukunda yürürlüğe koyduğu 17 Haziran 2003 tarih ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu²⁰ ve buna ilişkin uygulama yönetmeliği bu anlamda değerlendirilebilir.

¹⁷ Coşkun Can Aktan ve İstiklal Y. Vural, 'Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Uluslararası Kuruluşlar ve Hükümet-Dışı Organizasyonlar Tarafından Sürdürülen Başlıca Girişimler)', *Çimento İşveren*, Mayıs 2007, s. 7-8.

¹⁸ Aktan ve Vural, s. 4-6.

¹⁹ Aktan ve Vural, s. 9. Bu bakımdan devletler yaygın olarak iki taraflı Yatırımların Teşviki ve Korunması Antlaşmaları yapmak suretiyle yabancı yatırımlara hukuki güvenli ortam sağlamaya çalışmaktadırlar. Bkz. Şaban Kayıhan ve Mehmet Eski, *Uluslararası Ekonomi Hukuku* (Seçkin, Ankara, 2010), s. 26, 78-79.

²⁰ Yabancı yatırımların teşviki ve korunması amacıyla yapılan iç hukuk düzenlemeleri hem güvenli ve istikrarlı bir hukuki ortam hem de bu yatırımları yapacak olan şirketler lehine yeni birtakım hak ve imkânlar getirmektedir. Örneğin, Türkiye, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yabancı yatırımcıların Türkiye'de kurdukları veya iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlere Türk vatandaşlarıyla eşit koşullarda taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı aynı hak edinmelerine imkân tanımış bulunmaktadır (m. 3 (d)). Bkz. 17 Haziran 2003 ve 25141 sayılı Resmi Gazete.

Günümüzde, çevre, işyeri güvenliği, kamu güvenliği, esenliği ve refahı ve finansal piyasaların istikrarı konusunda kamuoyu beklentilerindeki artış, medya, baskı grupları ve politikanın tartışma konusudur. Şirketlerin ve faaliyetlerinin düzenlenmesi konusundaki toplumsal baskı, hükümetlerin yeni teknolojiler ve kamusal beklentilere cevap verebilmek için daha çok yasa çıkarma ve daha çok düzenleyici standartlar koymasında görülmektedir. Hükümetlerden vatandaşlarını koruma konusundaki bu kamusal beklenti terörizm korkusu, işyeri güvenliği, çevresel felaketler, yaygın hastalıklar ve para piyasaları dolandırıcılığı korkusuyla daha da artmaktadır.²¹ Özellikle medya ve kamuoyu baskı grupları, şirketlerin dahil olduğu içme suyu kirliliği, işyeri ölümleri ve kişileri zarara uğratan finansal olaylarda hükümetlerden daha güçlü yasal düzenlemeler ve uygulamalarda bulunmaları yönünde beklentileri yoğun bir şekilde dikkatlere vermektedirler.²²

Nihayet, şirketlerin gelişimi ve hesap verebilirliği toplumsal rolleri ve etkileri ile iç içe ilişkili bulunmaktadır. Şirketlerin modern toplumdaki bu önemli ve karmaşık rolü, şirketlerin hesap verebilirliğine yeni bir yaklaşım gerektirmektedir.²³ Şirketlerin faaliyet alanlarında şu veya bu şekilde bugüne kadar pek çok ölüme yol açan olay gerçekleşmiştir. Bu durum, daha çok iş güvenliği ve iş sağlığı alanında başarısız olan şirketler için daha sıkı ceza hukuku yaptırımlarına yol açmıştır.²⁴ Şirketlerin hesap verebilirliği, sonuçları itibarıyla daha geniş anlamda kamu esenliği, güvenliği ve refahına yol açmalı; güvenli içme suyu, sağlıklı işyeri, güvenli finansal yatırımlar gibi sosyal değerleri korumalı ve geliştirmelidir.²⁵

II. SORUNUN BOYUTU VE CİDDİYETİ

Günümüzde, uluslararası şirketler ve ortaklıkları ulusal ve uluslararası hukuk, politika ve düzenlemeleri üzerinde daha önce hiç olmadığı kadar etkili duruma gelmiş bulunmaktadır. Bu şirketler, iş ağları ve tedarikçilerine katılım yoluyla devletleri uluslararası antlaşmalar, yatırım, finansal ve ticari faaliyetler gibi pek çok yol ve araçla büyük ölçüde etkilemektedirler.²⁶ Denebilir ki şirketler bugün uluslararası hukukun yapımında yer almakta,²⁷ uluslararası politi-

²¹ Keith, s. 254.

²² Keith, s. 259.

²³ Keith, s. 275.

²⁴ Keith, s. 262.

²⁵ Keith, s. 258-259.

²⁶ Skogly and Gibney, s. 783; Florian Wettstein, 'For Better or For Worse: Corporate Responsibility Beyond "Do No Harm"', *Business Ethics Quarterly*, Vol. 20 (2), April 2010, s. 39, 44; Mehmet Merdan Hekimoğlu, 'Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları', *Bilgi*, Sayı 63, Güz 2012, s. 85.

²⁷ José E. Alvarez, 'Are Corporations "Subjects" of International Law?', *Santa Clara Journal of International Law*, Vol. 9 (1), 2011, s. 9.

ka ve süreçlere yön vermektedir. Şirketler, özellikle, dijital teknolojinin dizaynı ve kodifikasyonu sayesinde bilgi ortamını şekillendirmede düzenleyici güç de kullanılmaktadırlar.²⁸ Özellikle, ülkeleri, bölgeleri, hatta küresel çıkarları etkileyen yatırım projelerinin yürütülmesine ilişkin uluslararası antlaşmalar, devletlerin enerji, yatırım ve finansman gibi stratejik ihtiyaçları sebebiyle hükümetlere insan hak ve özgürlükleri ve çevreye saygı yükümlülüklerini olumsuz yönde etkileyici hükümler kabul ettirebilmektedirler.²⁹ Bu antlaşmalar, sadece bir uluslararası şirketle değil, kimi zaman birden çok uluslararası şirketin oluşturduğu konsorsiyum ve birden çok devlet arasında olabilmektedir. Nitekim, böyle bir uluslararası konsorsiyum ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında uluslararası antlaşmalar³⁰ yapılmış, bu antlaşmalara konsorsiyumun faaliyet ve etki alanında çevreye, insan hak ve özgürlüklerine saygıyı garantileyen hükümler değil, örneğin herhangi bir aksaklıktan dolayı Türkiye'nin konsorsiyuma tazminat ödemesi, hukukunda değişiklik yapması hükümlerine yer verilmek suretiyle uluslararası hukuk söz konusu şirketlerin çıkarlarının gölgesinde bırakılmıştır.³¹ Sonuçta, insan hak ve özgürlüklerine saygıyı eksenine almayan bu ölçekteki projeler küresel ölçekte sivil tepkilere de yol açmış bulunmaktadır.³²

Söz konusu şirketlerin sahip bulunduğu gücün boyutu küresel ekonominin en büyük şirketi Wal-Mart örneğiyle açıklanabilir. Bu şirketin sadece 2003 yılı satış miktarı 256 milyar dolardır: Bütün ekonomilerden daha büyük, fakat Dünyanın en zengin 30 ülke bütçesine denk.³³ Sadece bir günlük satış miktarı Dün-

²⁸ Georgios I. Zekos, 'Cyber-Territory and Jurisdiction of Nations', *Journal of Internet Law*, June 2012, s. 7.

²⁹ Alvarez, s. 22; Hekimoğlu, s. 77-79.

³⁰ Modern uluslararası hukukta antlaşma, sadece devletler ve uluslararası örgütler arasında hüküm ve sonuç doğurmak üzere yapılan yazılı irade beyanlarını değil, ayrıca uluslararası hukukun gelişimine paralel olarak, 'uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hukuki sonuç doğurmaya yönelik iki veya daha fazla uluslararası hukuk kişinin irade beyanları' şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I* (Seçkin, Ankara, 2012), s. 105-106. Ayrıca, devletler iki veya çok taraflı antlaşmalarla özel hukuk tüzel kişileri ile ekonomik alanda düzenleme yapmak üzere 'kamu hukuku karakterli' hukuki kural ve ilkeleri oluşturmaktadırlar. Bkz. Kayıhan ve Eski, s. 26. Fakat, kimi yazarlar devletler arasında yapılan, örneğin alım-satım sözleşmelerinin bu anlamda antlaşma sayılamayacağını ileri sürmektedirler. Bkz. Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk* (Gözden Geçirilmiş 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012), s. 43-44.

³¹ Černič, s. 192-193; Kıvılcım, s. 100; Hekimoğlu, s. 79-81, 88. Ayrıca ilgili şirketlerin dahil bulunduğu sözleşme için bkz. <http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt1/agmt1.PDF> ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında yapılan antlaşma için bkz. <http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt4/agmt4.PDF> [erişim 9 Şubat 2013]

³² Černič, s. 191-196; Kıvılcım, s. 100; Hekimoğlu, s. 81-82. Ayrıca bkz. Abigail S. Reyes, 'Protecting the "Freedom of Transit of Petroleum": Transnational Lawyers Making (up) International Law in the Caspian', *Berkeley Journal of International Law*, Vol. 24 (3), 2006, ss. 842-880.

³³ Tim Weiner, 'Wal-Mart Invades, and Mexico Gladly Surrenders', *New York Times*, 5 December 2003 [<http://www.dsusa.org/lowwage/walmart/walmart3.html>, erişim 17 Ocak 2013].

yada 36 ülkenin GSMH'dan daha büyük.³⁴ Şüphesiz, herhangi bir şirketin bu şekilde bir zenginlik ve ekonomik güce ulaşmış bulunmasında hukukun üstünlüğü ile insan hak ve özgürlüklerine saygı koşuluyla bir sakınca görülmemelidir.

Ne var ki şirketler, genellikle, kendi çıkarlarına doğal kaynaklara el uzatmak, çocuklar ve muhtaç insanlar gibi korunmasız, savunmasız ve zayıf bireyleri istismar etmekten sakınmamaktadır. Böylesine devamlı ve yaygın kötü uygulamalar, toplumlara, topluluklara ve savunmasız insanların haklarının ihlallerine doğrudan veya dolaylı katılımı ifade etmektedirler.³⁵

Bu sorunun boyutu ve ciddiyeti ulusal aktörlerce kimi kaygılarla, özellikle ulusal politika alanında, genellikle gözardı edilerek ötelenmektedir. Fakat, bu yaklaşım sorunu zayıflatmamakta aksine güçlendirmektedir. Zira, 1990'lardan itibaren insan hakları ve iş sektörü ilişkisi küresel politikanın ana konularından biri haline gelmiş bulunmaktadır. Bu gelişimde sadece uluslararası şirketlerin zorla çalıştırma, özellikle petrol ve madencilik sektöründe yer alan şirketlerin yol açtığı çevresel zararlar hatta insan ölümleri rol almamış, ayrıca insan hakları aktivistleri, büyük ölçekli özelleştirmeler, devletler, uluslararası kuruluşlar ve bizzat iş sektörünün kendisi de önemli etkide bulunmuştur.³⁶

Vurgulamak gerekir ki, hemen her açıdan yaşanan muazzam küreselleşme teknolojik ilerlemeyle birlikte şirketlerin etki ve nüfuz alanını yerel olmaktan çıkarmış küresel boyuta taşımış bulunmaktadır. Hemen hemen hiçbir toplum veya organizasyon kapalı kalamamakta, hem dış dünyayı etkilemekte hem de dış dünyadan etkilenmektedir. Bugün, örneğin bir kredi derecelendirme şirketinin herhangi bir devletin veya herhangi bir şirketin yatırım yapılabilirlik açısından kredi notunda indirime gitmesinin olumsuz etkisi sadece ilgili devleti veya şirketi ilgilendirmemekte, aynı zamanda milyonlarca vatandaşın o alandaki yatırım, tasarruf ve umutlarına tamir edilemez zararlar verebilmektedir. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri, 2007 yılında kendisi hakkında yapılan bir

³⁴ Jerry Useem, 'One Nation Under Wal-Mart How Retailing's Superpower- and Our Biggest Most Admired Company- Is Changing the Rules for Corporate America', *Fortune*, 3 March 2003 [http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/2003/03/03/338383/index.htm, erişim 10 Ocak 2013]

³⁵ Naim Kapucu, *Governance Reforms: Comparative Perspectives* (Usak Publications, Ankara, 2010), s. 5; Kate Macdonald, 'Re-thinking 'Spheres of Responsibility': Business Responsibility for Indirect Harm', *Journal of Business Ethics*, Vol. 99 (4), 2011, s. 549.

³⁶ Kivılcım, s. 91; Andrea Shemberg, 'New Global Standards for Business and Human Rights', *Business Law International*, Vol. 13 (1), January 2012, s. 27. Kimi uluslararası şirketler, bizzat kendileri faaliyet ve etki alanlarında toplumların güvenliğini sağlama, insan haklarını koruma ve gerçekleştirme yükümlülükleri olduğunu kabul etmektedirler. Örneğin, BP özelinde genel olarak bkz. <http://www.bp.com/sectiongenericarticle800.do?categoryId=9040225&contentId=7073404> [erişim 1 Şubat 2013].

derecelendirme kararından dolayı *Standard & Poor's Ratings Services* şirketine karşı beş milyar dolarlık bir tazminat davası açmış bulunmaktadır.³⁷

Bu şekilde büyüyen şirket gücü, uluslararası şirketlerin bireysel ve toplumsal hayata etkileri ile hesap verebilirlik durumları arasında açık bir orantısızlık durumunu göstermektedir. Bu orantısızlık durumu, uluslararası şirketlerin aktivitelerinin insan hakları standartlarına uygun olup olmadığı ve insan hakları ihlâl edildiğinde hesap verebilirliğin nasıl geliştirilebileceği veya sağlanabileceği sorununu dikkatlere getirmektedir. Bu boyutta bir güç ve etki kaçınılmaz olarak hükümetlere ve bireylere zarar verici sonuçlara yol açabilmektedir. Bu itibarla, korunmasız serbest alan bırakmayacak şekilde bu gücün ulusal ve uluslararası boyutta hukuki çerçevede kullanılması mutlak surette gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, söz konusu şirket gücünün etkisi ve nüfuzu hukukun öngördüğü sınırlara çekilmelidir. Zira, şirketlerin bizzat kendi sınırlarının farkında olmaları temel gereği hukukun üstünlüğünün tabii bir sonucudur. Bu anlamda, mevcut ve gelecek kuşakların yararına şirketlerin meşru ve hukuki sınırlarda faaliyette bulunmalarını sağlayacak olan şüphesiz devlettir. Bu sadece devletlerin değil bir bütün olarak uluslararası toplumun da geciktirilmeksizin çözülmesi gereken ciddi bir sorundur.

Görülüyor ki, bağımsız tüzel kişilik olarak şirketler, faaliyette bulundukları toplumlar üzerinde gerçek bir etkiye sahip bulunmaktadırlar. Ekonomik küreselleşme ile birlikte şirketlerin bireyler, toplum, kamu yararı ve sosyal adalet üzerindeki bu etkisi ve piyasalardaki faaliyetleriyle ilgili olarak şirketlerin hesap verebilirliklerini sağlamak, günümüz toplumları ve bir bütün olarak uluslararası toplum için kritik önemdedir.³⁸

III. ULUSLARARASI ŞİRKETLERİN HESAP VEREBİLİRLİĞİ

1. Genel Olarak

Kapsamlı şekilde, şirketlerin hesap verebilirliği uluslararası hukuka göre mümkün müdür? Bunun cevabı teoride kolay olabilir. Denebilir ki, özel kişilerce, örneğin şirketlerce yapılan insan hak ve özgürlükleri ihlallerine karşı birey-

³⁷ Jeannette Neumann, Evan Perez and Jean Eaglesham, 'U.S., S&P Settle In for Bitter Combat', *The Wall Street Journal*, 6 February 2013 [http://online.wsj.com/article/SB10001424127887324445904578285802822704578.html, erişim 13 Şubat 2013].

³⁸ Keith, s. 248. Uluslararası şirket olarak nitelendirilen şirketler, faaliyet alanının genişliğine bakılmaksızın tüzel kişi olarak bir uyrukluğa sahip olmak zorundadırlar. Uluslararası hukuka göre bu uyrukluğu gerçekleştirme yetkisi devletlere ait bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, uluslararası şirketlerin statü ve faaliyetleri günümüzde iç hukuklara tâbi bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu şirketlerin ulusal sınırları aşan uluslararası faaliyetlerinin hüküm ve sonuçlarının uluslararası düzeyde uluslararası hukukla düzenlenmesi bugünün koşullarında zorunlu görülmektedir. Bkz. Pazarcı, s. 232.

leri koruma uluslararası hukuka göre esasen devletin yükümlülüğüdür. Doğrudur. Devlet yargı yetkisi alanında faaliyette bulunan şirketlerin, diğer aktörlerde olduğu gibi, bütün kapasitesini, kaynak ve araçlarını kullanarak insan hakları norm ve standartlarına uymalarını sağlamak üzere kullanabilir.³⁹ Devletin kişileri hem kendi ihlâl edici işlem ve eylemlerine karşı koruma hem de devlet-dışı aktörlerin eylemlerine karşı koruma yükümlülüğü, BM insan hakları sözleşmelerinde, bölgesel insan hakları sözleşmelerinde ve uluslararası örf ve adet hukukunda öngörülen anahtar önemde bir pozitif yükümlülüğüdür.

Fakat uygulamada sorunun cevabı birkaç sebeple bu ölçüde kolay görülmemektedir. Birincisi, hükümetler, sadece istihdam konusunda olmamakla birlikte ve fakat özellikle bu yüzden uluslararası şirketlerin insan hakları norm ve standartlarına uymalarını sağlamak üzere gerekli tedbirleri almakta sıkça isteksiz veya zayıf kalabilmektedir. İkincisi, böylesi tedbirler özellikle gelişmekte olan ülkelerde maliyetli olabilmekte, hükümetlerin kapasitelerini ve kaynaklarını aşabilmektedir. Üçüncüsü, paranın artan küresel hareketliliği bağlamında potansiyel alıcı ülkeler arasında rekabet, devletlerin inisiyatif alma cesaretini kırmaktadır. Aksi halde, paranın gitmesi iş gücü maliyetlerini artırabilir ve ülkeyi diğer daha esnek veya daha zayıf düzenleyici standartlar uygulayan ülkelere daha az cazip kılabilir. Dördüncüsü, küreselleşme çağında sınıraşan üretim ve ilgili süreçlerin karmaşıklığı kimin nerede ve ne için sorumlu olduğunun tespitini giderek zorlaştırmaktadır. Nihayet beşincisi, bilhassa istihdam alanında, bir ülkeden diğerine değişen kabul edilebilir asgari standartlar düzeyinin farklılığı zorluklar oluşturabilmektedir.⁴⁰

Bu meydan okumalara rağmen, kamu kudretine sahip egemen devletler bu zorlukları aşmada başarılı olacak, olumsuz sonuçlarını ortadan kaldıracak, söz konusu etki ve gücün hukuk sınırlarında kullanılmasını sağlayacak ve bu suretle küresel barış ve adaleti geliştirme yönünde hem münferit olarak hem diğer devletlerle ve hem de uluslararası kuruluşlarla işbirliği halinde atılımlar gerçekleştirebilir.

2. Uluslararası Şirketlerin Ulusal Düzeyde Kontrolü

Uluslararası insan hakları hukuku küresel barış için yeryüzünde ayırmsız bütün insanların insan hakları ve özgürlüklerine saygıyı gerçekleştirmek amacıyla evrensel ve bölgesel düzeylerde hukuki sistemler kurmuş bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz bu sistemler ulusal hukuk sistemleri üzerinde işlemekte ve devletleri bağlamaktadır. Bunun doğrudan sonucu olarak, devletler yargı yetkileri alanında herkesin insan hakları ve özgürlüklerini tam olarak koruma, geliştirme ve insan onuruna yakışır bir şekilde gerçekleştirme yükümlülüğü altında bulunmaktadırlar. Bu yükümlülük kamusal olmayan özel alanda da geçerlidir.

³⁹ Steiner, Alston and Goodman, s. 1388.

⁴⁰ Steiner, Alston and Goodman, s. 1388.

Ayrıca devlet, kamusal olmayan aktörlerce işlenebilecek insan hakları ihlallerinden de sorumlu bulunmaktadır. Bu sorumluluk kuşkusuz en ciddi ihlâl potansiyeli bulunan uluslararası şirketleri de kapsamaktadır.

Uluslararası şirketlerin büyüyen gücü ve genişleyen nüfuz alanı uluslararası insan hakları hukukuna uygun olmayan bir alan bırakmamalı ve hesap verebilir olmamakla sonuçlanmamalıdır. Buna ilişkin olarak, devlet şirketlerle ilgili insan hakları ihlallerini önlemek için pozitif bir yükümlülük altındadır. Devletin bu yükümlülüğüne uygun olarak, güç ve kaynaklarını kullanmak suretiyle üçüncü kişilerin, bilhassa uluslararası şirketlerin hem insan hakları ihlallerinde bulunmamalarını sağlamak hem de gerçekleştirilmiş ihlallerinin bütün sonuçlarını ortadan kaldırmaları için gerekli idari, hukuki ve siyasi tedbirleri her düzeyde almak zorundadır.⁴¹

Bu tedbirlerin birinin alınmaması yüzünden herhangi bir ihlâl durumunda, kamu otoritelerince veya kamu-dışı aktörlerce gerçekleştirilmiş olsun veya olmasın, doğrudan veya dolaylı olarak, yasal yükümlülüklerden, kusurdan veya ihmalden sorumlu olan, uluslararası hukuka ve yerleşik içtihatlarla göre devlettir. Çünkü, en başta devletin, görevlilerinin veya kamu-dışı aktörlerin ihlâl edici ihmal veya hareketlerine meydan vermeme yükümlülüğünü pozitif olarak yerine getirmiş olması gerekirdi.⁴²

Küresel güç değişimleri ve geçişlerine ilişkin olarak, Wettstein, uluslararası şirketlerin bireylere zarar vermeme veya insan haklarını ihlâl etmeme şeklindeki negatif yükümlülüklerine ek olarak, bugün pozitif önlemler alma sorumluluğunu üstlenmeleri gerektiğini haklı olarak ileri sürmektedir. Çünkü, şirketlerin gücü ve etkisi, fiili (*de facto*) politik güç kullandıkları anlamına gelmektedir. Bu şekilde güç kullanımı, şirketlerin sadece bireysel hakları yalın bir şekilde ihlâl etmeme değil, fakat aynı zamanda insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi için faaliyette bulunma ve önlemler almalarını gerektirmektedir.⁴³

Bu güncel gerçeklik, uluslararası şirketlerin insan haklarını koruma yükümlülüklerinin devletin mevcut yükümlülüklerini azaltma veya yerine geçmesi anla-

⁴¹ Robert McCorquodale, 'Feeling the Heat of Human Rights Branding: Bringing Transnational Corporations within the International Human Rights Fence', *Human Rights & Human Welfare*, Vol. 1 (4), October 2001, s. 28; Urs Gasser, 'Responsibility for Human Rights Violations, Acts or Omissions, within the "Sphere of Influence" of Companies', *Research Publication No. 2007-12*, December 2007, The Berkman Center for Internet & Society at Harvard Law School [http://ssrn.com/abstract=1077649, erişim 21 Kasım 2012].

⁴² Robert McCorquodale, 'Corporate Social Responsibility and International Human Rights Law', *Journal of Business Ethics*, Vol. 87 (2), 2009, s. 387.

⁴³ Wettstein, s. 275-276, 281; Rachel J. Anderson, 'Reimagining Human Rights Law: Toward Global Regulation of Transnational Corporations', *Denver University Law Review*, Vol. 88 (1), 1010-2011, ss. 183-236.

mına da gelmemektedir. Aksine, insan hak ve özgürlüklerinin etkin olarak en üst düzeyde yaşanmasına ek destek olarak görülmelidir. Özelleştirmelerde olduğu gibi, kamusal gücün özel aktörlere geçmesi de devleti etkin kontrol sağlama yükümlülüğünden kurtaramamaktadır. Bu durumda da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yerleşik içtihadına göre, devlet yargı yetkisi alanında hâlâ etkin kontrol sağlama yükümlülüğü altındadır.⁴⁴ Şu halde, insan hak ve özgürlükleri için herhangi bir sorumluluk ve yükümlülük incelemesi, insan hak ve özgürlüklerinin en iyi şekilde ulusal hukuk rejimlerinde korunabildiği gerçeği üzerine temellendirilmelidir. Bu yüzden, şirket sorumluluğu ve hesap verebilirliğini düzenleyen hukuk öncelikle ve temelde ulusal düzeyde; uluslararası hukuk düzenlemesinin ise, AIHS sisteminde olduğu gibi, ikincil olması gerekmektedir.

2. Uluslararası Şirketlerin Uluslararası Düzeyde Kontrolü

Günümüzde, uluslararası şirketler etki araçlarıyla küresel ekonomi üzerinde devletlerden daha etkin duruma gelmiş bulunmaktadırlar. Devletlerin güç ve etkileri de bu şirketlerin kullandıkları sermaye, teknoloji ve bilgi gibi araçlarına bağımlı hale gelmektedir. Devletler bu şirketlerin sahip bulunduğu sermaye, teknoloji ve yatırım araçlarını ülkelerine çekmek için politika ve hukuki yapılarını değiştirmektedirler. Bu durum, sonuçta hukuki, ekonomik ve sosyal sorunlara sebep olabilmektedir.⁴⁵

Günümüzde terörizm, silahlanma yarışı, insan ticareti, insan hakları ihlalleri, doğal hayatın ve çevrenin korunması, ticaretin ve yatırımların adalet, insan onuru ve insan haklarına saygı ilkeleri çerçevesinde düzenlenmesi gibi sorunlar devletlerin bireysel güçlerini aşmaktadır. Bu ortak sorunlarla mücadelede başarı ancak uluslararası kolektif çabalarla oluşturulacak hukuki rejimlerle mümkün olabilir.⁴⁶ Özellikle, uluslararası şirketlerin sebep olduğu sorunlar ile küresel olarak kullandıkları güç ve nüfuz karşısında ulusal rejimlerin zayıf kalması hem yargısal hem de sorunları ve insan hakları ihlallerini önleyici etkin ve pratik uluslararası hukuk düzenlemelerini zorunlu kılmaktadır. Zira, insan onurunun evrensel düzeyde korunması, insan hak ve özgürlüklerinin her türlü güç karşısında istisnasız herkese eşit ve adil olarak tanınması ve korunması evrensel hukukun, bilhassa uluslararası insan hakları hukukunun en temel gereği ve amacıdır. Dünya barışı ve huzurunun tesisi ve korunması da bu gereğin yerine getirilme düzeyine bağlı bulunmaktadır.

⁴⁴ The European Court of Human Rights, *Storck v Germany* (App no. 61603/00) [CJ] 16 June 2005 (Final 16 September 2005), paras 103, 149-151 [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-69374, erişim 27 Şubat 2013].

⁴⁵ Çelikel ve Gelgel, s. 152-166; Kayıhan ve Eski, s. 42-46.

⁴⁶ Serap Telli, *Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması* (Sevinç Matbaası, Ankara, 1991), s. 8-10; Aksar, s. 21, 34-35.

Şirketlerin ulusal veya uluslararası düzeyde örgütlenmesi veya faaliyette bulunması örgüt merkezlerinin bulunduğu veya faaliyette bulundukları yer hukukuna tâbi oldukları konusunda şüphe bulunmamaktadır. Ancak, bu şirketlerin uluslararası hukuk nezdinde kişiliklerinin bulunup bulunmadığı konusunda bu ölçüde bir netlik bulunmamaktadır.⁴⁷ Uluslararası Adalet Divanı, 11 Nisan 1949 tarihli *The Reparation Case*'de, uluslararası bir örgüt olan BM'i uluslararası hukukun bir sujesi olarak kabul etmekle birlikte devletle aynı kapasitede bulunmadığını ifade etmiştir.⁴⁸ Şu halde, konumuz açısından olaya yaklaştığımızda uluslararası şirketler de uluslararası bir örgüt olan BM gibi uluslararası hukuktan etkilenmektedir ve uluslararası hukuku etkileyebilmektedirler. Ancak, bu yargılamadan uluslararası şirketlerin devletlerle eşit statüde bulundukları anlamı çıkarılamaz.

Şirketler de bireyler gibi uluslararası hukuk açısından suje olabilirler. Yalın bir ifadeyle, şirketler kişilerin bir araya gelmesinden oluşmakta, dolayısıyla bir kişi için sorumluluk gerektiren şey aynı şekilde kişilerden oluşan gruplar için de sorumluluk gerektirmelidir. Zira, şirketler de gerçek kişiler, bireyler gibi vergilendirilebilir, dava edilebilir veya dava açabilir, anayasal korunmadan yararlanabilir, sözleşme düzenleyebilir ve mülkiyet edinebilirler.⁴⁹ Nitekim, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Başlangıcı'nda kişi, kuruluş veya şirket ayırımı yapılmaksızın toplumun 'her bireyi' ve 'her organı'na insan hak ve özgürlüklerine dair yükümlülük yüklerken 'toplumun her organı' hükmüyle şirketlerin bundan istisna bulunmadığını açıkça ifade etmektedir.⁵⁰ Buna karşın Brownlie, uluslararası hukukun tek gerçek sujesinin veya kişinin devletler ile devletlerin belirli kapasiteyle donatarak kurdukları uluslararası organizasyonlar olduğunu, bireyler ve şirketlerde olduğu gibi kimi uluslararası hukuk rejimlerinde tanınan kapasiteyle de olsa uluslararası taleplerde bulunan herhangi bir kurum veya kuruluşun bu statüye sahip bulunmadığını ileri sürmektedir.⁵¹ Oysa, Telli, uluslararası hukukun esas itibarıyla devletler arasındaki ilişkileri düzenlediğini kabul etmekle birlikte, modern gelişmeler ve uluslararası hukukun gelişimi

⁴⁷ Soruna kıyas yaklaşımıyla bakan bir görüşe göre, eğer bir suje, bir şirkete uluslararası hukuk kişisi muamelesi yapıyorsa ki uluslararası hukuktan etkilenebiliyor veya etkileyebiliyorsa, bu suje uluslararası birtakım taleplerde bulunabiliyorsa, bir şirket, bir birey veya uluslararası organizasyon kadar uluslararası hukukun sujesi olmaktadır. Bkz. Alvarez, s. 3; Aksar, s. 235-239.

⁴⁸ International Court of Justice, *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion*, 11 April 1949 [<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&k=41&case=4&code=usun&p3=4>, erişim 11 Şubat 2013].

⁴⁹ Alvarez, s. 3-4.

⁵⁰ BM Genel Kurulu'nca 10 Aralık 1948'de Paris'te ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, The United Nations, General Assembly Resolution 217 A (III) [<http://www.un.org/en/documents/udhr>, erişim 21 Ocak 2013].

⁵¹ Ian Brownlie, *Principles of Public International Law* (Seventh Edition, Oxford University Press, New York, Oxford, 2008), s. 57-67. Aynı yönde, bu alanda sadece devletleri hak ve yükümlülük sahibi olarak gören klâsik anlayış için bkz. Telli, s. 1-2.

karşısında, günümüzde, devletlerin kendi aralarında ve kurdukları uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini düzenlemesi yanında zorunlu olarak diğer gerçek ve tüzel kişilerle olan ilişkilerini düzenlemek durumunda olduğunu vurgulamaktadır.⁵² Bu görüş doğrultusunda Aksar, uluslararası hukuk alanındaki gelişmeler ve uygulamalarda bireyin bir uluslararası hukuk kişisi muamelesi gördüğünü ifade etmektedir. Bu bakımdan, günümüzde uluslararası hukuk sadece devletler arası ilişkileri düzenleyen hukuktan ibaret olarak görülemez; devletten başka diğer hukuk tüzel kişilerini de düzenlemek zorundadır.⁵³ Şu halde, hem ulusal hem de uluslararası hukukun korumasında olan uluslararası şirketlerin ulaştıkları güç ve etki statüleri itibarıyla uluslararası hukukun öngördüğü sorumluluklara sahip olduklarında hiç kuşku bulunmamalıdır. Sonuç olarak, şirketler gerçek kişiler gibi uluslararası hukukun, örneğin AIHS hukukunun tanıdığı hak ve özgürlüklere sahip bulunmaktadırlar. Bunun gibi, aynı ölçüde sorumluluk ve yükümlülükler bakımından da yeterli kişilik ve kapasiteye sahip bulunmaları gerekmektedir.⁵⁴ Ayrıca konumuz açısından, şirketlerin uluslararası hukukun sujesi olup olmadıkları değil, bu şirketlere uygulanabilecek uluslararası bir hukuk rejiminin bulunup bulunmadığı önem arz etmektedir. Bu bakımdan, şirketlerin uluslararası hukuk bağlamında kişilik sahibi olup olmadığı hususu bu şirketlere uluslararası hukuka göre hak ve yükümlülük atfedilmesi hususu ile karıştırılmamalıdır ki uluslararası şirketlerin uluslararası hukuk nezdinde hem hak ve hem yükümlülüklerinin bulunduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır.⁵⁵

Son 20 yılda, uluslararası toplum dikkatini uluslararası şirketlerin insan hak ve özgürlükleri üzerindeki etkilerine yoğunlaştırmış bulunmaktadır.⁵⁶ Bu bakımdan uluslararası toplum uluslararası şirketlerin hesap verebilirliğini geliştirme yönünde önemli yoğun aktivitelerde bulunmuştur. Bu anlamda bir sorumluluk 1990'larda tanınmazken, bugün durum çok farklıdır. Bu davranış değişikliği, şirketlerin inisiyatifleriyle değil, fakat büyük ölçüde dikkat çekici felaketlerin bir sonucu olarak gelişmiş bulunmaktadır. Örneğin, Shell'in Nijeria'da,⁵⁷ BP'nin Colombia'daki⁵⁸ ciddi zarar verici tecrübesi davranış değişikliğine katalizör olmuş ve şirketlerin sorumluluğu bakımından da bir ders olmuştur. Bu

⁵² Telli, s. 2-3.

⁵³ Aksar, s. 23. Ayrıca bkz. Telli, s. 4.

⁵⁴ Clapham, s. 82.

⁵⁵ Alvarez, s. 31.

⁵⁶ The Economist, 'Just Good Business' A Special Report: Corporate Social Responsibility, 17 January 2008 [http://www.economist.com/node/10491077, erişim 15 Ocak 2013].

⁵⁷ Amnesty International, *Petroleum, Pollution and Poverty in the Niger Delta* (Amnesty International Publications, United Kingdom, 2009) [http://www.amnesty.org.uk/uploads/documents/doc_19492.pdf, erişim 24 Ocak 2013]. Ayrıca bkz. Backmann, s. 5-6.

⁵⁸ The Economist, 'BP at War', 17 July 1997 [http://www.economist.com/node/151558, erişim 19 Şubat 2013].

gelişim, örneğin Nike ve diğer başlıca ünlü uluslararası markalarca itibarlarını koruma amacıyla güçlenmiştir.⁵⁹ Tabii olarak şirketler, damga yeme, imaj ve itibar suçlamalarının kötü sonuçlarından kaçınmak istemektedirler.⁶⁰

Bilhassa yatırımcı şirketlerin birden fazla ülkede faaliyette bulunacakları bölgelere ilişkin projelerle ilgili devletlerle yapacakları sözleşmelerde şirketlerin etki alanında insan onuruna, insan hak ve özgürlüklerine saygı yükümlülüğüne tamamen uymalarını sağlayacak bağlayıcı ve etkin yaptırımlar öngören hükümlere yer verilmesi bir çare olarak düşünülebilir. Örneğin, ‘Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’ gibi yatırımların hukuki çerçevesi bu ekseninde belirlenmelidir. Zira, bu hukuki çerçeveyi oluşturan uluslararası antlaşmalar, Türk iç hukukunda (Anayasa, m. 90) olduğu gibi, ulusal hukuklar üzerinde hüküm ve sonuçlara sahip olabilmektedir.⁶¹ Uluslararası hukuk elbette şirketlerin uluslararası alanda hukukun üstünlüğünün sağladığı güvenli ortamda ekonomik faaliyetlerini yürütmelerini sağlamak durumundadır. Ancak bu koruma, hiç bir suretle insan hak ve özgürlüklerine saygı yükümlülüklerini zayıflatmamalıdır. Bu gereğin sağlanmasında devletlerin yatırım çekme ve ekonomik değer sağlama pahasına zayıf kalmamaları gerekmektedir.

Ayrıca, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi çerçevesinde, insan hak ve özgürlüklerine saygıyı zayıflatan herhangi bir uluslararası antlaşma veya işlemin geçersiz sayılması veya uluslararası hukukun bu anlamdaki evrensel standartlarının peşinen kabul edilmiş olması varsayımıyla (m 53 ve 64) hareket edilebilir.⁶² Diğer bir ifadeyle, uluslararası hukuka göre, devletin insan hak ve özgürlüklerini koruma, geliştirme ve gerçekleştirme temel yükümlülüğünü zayıflatan herhangi bir ulusal düzenleme veya uluslararası başka bir yükümlülük geçersiz kabul edilmek zorundadır.

Nihayet, ulusal hukukta cezai tedbirlerle soruna yaklaşılması kolay bir yol olarak görülebilir. Örneğin, Kanada Ceza Kanunu’nda değişiklik öngören 31 Mart 2004 tarihli *Bill C-45* şirketlerin işyeri güvenliği için hesap verebilirliğini sağlamak üzere şirketlerin alabilecekleri cezalara üst sınır koymamıştır.⁶³ Fakat, Keith’e göre, parasal yaptırımlar şirketlerin hesap verebilirliğini geliştirmemektedir. Çünkü, şirketler bu parasal cezaları müşterilerine veya ürünlerine fiyat olarak yansıtabilmektedirler.⁶⁴ Bu bakımdan, para cezası uygulaması

⁵⁹ Chandler.

⁶⁰ Keith, s. 255.

⁶¹ Kivılcım, s. 96-100.

⁶² Vienna Convention on the Law of Treaties, United Nations Conference on the Law of Treaties, Vienna, 23 May 1969 [<http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/vclt/vclt.html>, erişim 5 Şubat 2013].

⁶³ Keith, s. 263.

⁶⁴ Keith, s. 248-249.

temel değil destekleyici tedbirler bağlamında düşünülmelidir. Ayrıca, genellikle karmaşık olan sorunlarla mücadele şirketler lehine sonuçlanabilmektedir. Örneğin, merkezi ABD’de kurulu olan Union Carbide US şirketinin Hindistan’ın Bhopal kentinde faaliyette bulunan kimya firmasında 1984 yılında gaz sızıntısı kazasında 2000’den fazla insanın ölümüne ve 300.000 insanın yaralanmasına sebep olunmuştur. İlgililerin ABD mahkemeleri nezdinde uluslararası şirkete karşı açtıkları tazminat davaları, kazanın gerçekleştiği yer ve kazaya sebep olan alt şirketin bulunduğu ülkede açılması gerektiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Sonuçta, şirket hukuki sorunla mücadelede etkin olmuştur.⁶⁵

İş sektörüne insan hak ve özgürlükleri bakımından uygulanabilecek ne ulusal düzeyde ne de uluslararası düzeyde tek formda düzenleme mümkün görülmemektedir. Fakat, her halde, BM’in küresel düzeyde yürürlüğe koyduğu uluslararası hukuk ilkeleri paralelinde bölgesel düzeyde, örneğin Avrupa Konseyi (AK) yetki ve nüfuz alanında AİHS’ne ek bir protokolle uluslararası şirketlerin insan hak ve özgürlükleri ihlalleri bakımından sorumluluk ve hesap verebilirlikleri etkin ve pratik şekilde düzenlenebilir. Ancak, bütün bu düzenlemelerin amaca uygun sonuçlar verebilmesi için supranasyonal daimi bir yargı mekanizmasıyla donatılması kaçınılmaz görülmektedir.

IV. ULUSLARARASI ŞİRKETLERİN HESAP VEREBİLİRLİĞİ YOLUNDA NORMATİF ADIMLAR

Bu bölümde, uluslararası toplumun uluslararası şirketlerin insan hak ve özgürlükleri bağlamında hesap verebilirliklerinin sağlanması yolunda gerçekleş-tirdiği kimi uluslararası hukuk düzenlemelerini incelemek yerinde olacaktır:

Bugüne kadar, OECD Çok-uluslu Teşebbüsler İçin Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü Kılavuz İlkeleri (OECD Guidelines),⁶⁶ ILO Uluslararası Şirketlere ve Sosyal Politikaya İlişkin Üçlü Bildirisi, ILO İşte Temel İlkeler ve Haklara İlişkin Üçlü Bildirisi (ILO Tripartite Declarations),⁶⁷ BM Küresel Etki 2000 (Global Compact)⁶⁸, BM Uluslararası Şirketler ve Diğer İş Teşebbüslerinin İn-

⁶⁵ Kayıhan ve Eski, s. 45-46.

⁶⁶ *OECD Guidelines for Multinational Enterprises* (2011 Edition, OECD Publishing, 29 September 2011) [http://www.oecd.org/daf/investment/guidelines, erişim 29 Ağustos 2012].

⁶⁷ *ILO Çokuluslu Şirketler ve Sosyal Politika ile İlgili İlkeler Üçlü Birdirgesi* (Üçüncü Basım, Uluslararası Çalışma Ofisi, Ankara, 2003) [http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/publ/cokuluslu.pdf, erişim 19 Şubat 2013].

⁶⁸ BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon’un ifadesine göre, the UN Global Compact şirketlerden evrensel ilkeleri kabul ederek BM ile işbirliği istemektedir. Bu etki, BM için küresel iş sektörüne ilişkin kritik bir platform haline gelmiş bulunmaktadır. Bkz. http://www.unglobalcompact.org [erişim 5 Şubat 2013].

san Haklarına İlişkin Normları (the Norms)⁶⁹ gibi değerli uluslararası çabalar gerçekleştirilmiştir. Ne var ki, bu çabalar dağınık olduğu kadar bağlayıcı hukuki etkiden de uzak kalmıştır.⁷⁰ Bu belki de, 2005 yılında BM’ce şirket sorumluluğu ve hesap verebilirliği standartlarını tanımlama ve belirlemekle görevlendirilen Ruggie’nin 2008 raporunda ifade ettiği gibi, iş sektörü ve insan hakları alanına uygulanabilecek tek bir çözümün bulunmaması gerçeği ile devletlerin, iş sektörünün ve sivil toplumun rol olarak pek çok şeyi farklı şekilde yapması gereğinden kaynaklanmaktadır.⁷¹ Bu raporda, şirketlerin bütün insan hak ve özgürlüklerini etkilediği ve dolayısıyla bu anlamda şirket sorumluluğu ve hesap verebilirliğine dair ihtiyaç açıkça tespit edilmiştir.

Günümüzde geline son aşamada bu alanda birtakım ciddi umutların belirdiği ifade edilebilir. 16 Haziran 2011’de, BM İnsan Hakları Konseyi, BM’in ‘Korumaya, Saygı Gösterme ve Telifi Etme Çerçevesi’nin uygulanmasına ilişkin Kılavuz İlkeleri kabul etmiş bulunmaktadır. Bu ilkeler, iş aktivitelerinin insan hakları üzerindeki olumsuz etkileri ile risklerini önleme ve müdahale edilmesinde emredici nitelikte evrensel standartları oluşturmaktadır. Bu ilkeler, 1 Nolu Küresel Etki İlkesi olan evrensel insan haklarına saygı için şirket sorumluluğunu açıklığa kavuşturmakta ve iş sektörünü uluslararası düzeyde insan haklarının korunmasına destekte bulunmaya davet etmektedir.⁷² Bu suretle, BM ilk kez iş aktiviteleri bağlamında insan haklarına saygıya ilişkin olarak devletlerden ve iş sektöründen beklentilerini daha somut olarak ortaya koymuş bulunmaktadır.⁷³ Bu beklentiler, devletler açısından, öngörülen insan hakları çerçevesinin ulusal hukuk sistemle-

⁶⁹ Bu normlar, insan hakları normlarının uluslararası şirketlere doğrudan uygulanması ilkesi üzerine temellendirilmiş ve bu yönde bir uluslararası yükümlülük sistemi öngörmekteydi. Fakat, özellikle gelişmiş ülkeler bu normları egemenliklerine tehdit olarak algılamış ve uluslararası hukuka aykırı olduklarını ileri sürmüşlerdir. Sonuçta, bir başarı sağlanamamıştır. Bkz. Backer, s. 44-45.

⁷⁰ Justine Nolan, ‘With Power Comes Responsibility: Human Rights and Corporate Accountability’, *University of New South Wales Law Journal*, Vol. 28 (3), 2005, s. 586-87, University of New South Wales Faculty of Law Research Series 2010, Paper 11 [http://ssrn.com/abstract=1556443, erişim 21 Mart 2013].

⁷¹ United Nations Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development. Protect, Respect and Remedy: A Framework for Business and Human Rights*, A/HRC/8/5, 7 April 2008 [http://www.reports-and-materials.org/Ruggie-report-7-Apr-2008.pdf, erişim 10 Şubat 2013], para 7. Ayrıca, Harvard Üniversitesi Profesörü BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi John Gerard Ruggie liderliğinde küresel şirketlerin pozitif ve negatif etkilerine ilişkin olarak yürütülen çalışmalar hakkında genel olarak bkz. http://www.business-humanrights.org/SpecialRepPortal/Home [erişim 1 Ocak 2013].

⁷² United Nations Human Rights Council Resolution A/HRC/RES/17/4, 6 July 2011 [http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/ResolutionsDecisions.aspx, erişim 22 Ocak 2013].

⁷³ Shemberg, s. 27.

rince tanınması ve insan hakları normlarının yargı yetkileri alanında uygulanması yönündedir. Şirketler açısından ise faaliyet ve etki alanlarında bağımsız küresel sistemlerin kurumsal sosyal normlarının uygulanmasının refleksi haline getirilmesi ile bu yönetim mekanizmalarının ihlali halinde etkin hukuki yollar sağlamaları yönündedir. Faaliyette bulundukları alandaki hukuka göre yükümlülükler yerine getirmek üzere bir şirket yönetim çerçevesinin öngörülmüş olması bu çerçevenin en önemli gelişimini oluşturmaktadır. Bu bakımdan, bu supranasyonal yönetim çerçevesi devletlerin ve şirketlerin insan hakları sorumluluklarını içeren ulusal ve uluslararası yönetim sistemlerinin gelişimini pozitif olarak etkileme potansiyeline sahip bulunmaktadır.⁷⁴ Nitekim, İstanbul Ticaret Odası'nın iş dünyası için hazırlamış bulunduğu rehber kitabı bu uluslararası düzenlemenin ulusal hukuka açık bir yansıması niteliğindedir.⁷⁵

Kılavuz İlkeler, esas itibarıyla üç yönden yenilik getirmiş bulunmaktadır: Birincisi, şirketlerin insan hakları sorumlulukları daha önce emredici şekilde ifade edilmemişken, bu düzenlemeyle emredici niteliğe kavuşturulmuştur. İkincisi, geçmişte dağınık ve parçalı durumda olan çabalar, bu alandaki ulusal ve uluslararası kuruluşlarca ortak bir yaklaşımla bir araya getirilmiştir. Üçüncüsü, bu olumlu sonuca uluslararası kuruluşlar, devletler, pek çok ülkeden şirketler, başlıca iş kuruluşları, şirketlere ilişkin hukuk firmaları, uluslararası ticaret birlikleri, sivil toplum kuruluşları ve Uluslararası Baro Derneği olmak üzere bütün ilgili gruplarca yapılan desteklerle ulaşılmıştır.⁷⁶

Kılavuz İlkeler, üç sütun üzerine tesis edilmiştir: Birinci sütunda, devletin uygun politikalar ve düzenlemeler yoluyla insan hak ve özgürlüklerini üçüncü kişilerin ihlallerine karşı koruma yükümlülüğü yer almaktadır. Bu yükümlülük, devletlerin insan hak ve özgürlüklerini iş sektörünün ihlâl edici müdahalelerine, eylem, işlem ve ihmallerine karşı korumak ve geliştirmek için ihlalleri önlemek, soruşturmak, cezalandırmak ve eski hale getirilmesi veya tazminat için etkin hukuki başvuru yolları sağlamak için gerekli bütün tedbirleri almasını gerektir-

⁷⁴ Backer, s. 43, 68.

⁷⁵ İstanbul Ticaret Odası, *İş Dünyasının İnsan Haklarına Saygı Gösterme Sorumluluğu, Şirketler İçin El Kitabı*, 2012 [http://csrseminar.org/s/1446/i/Şirketler_ve_Insan_Haklari_Kasim2012_FIN.pdf, erişim 17 Şubat 2013].

⁷⁶ Backer, s. 43-44, 51; Shemberg, s. 28. Ayrıca, örneğin, Avrupa Birliği İsveç Dönem Başkanlığı liderliğinde yapılan katkı hakkında bkz. The Conference on Protect, Respect, Remedy – Making the European Union Take a Lead in Promoting Corporate Social Responsibility, Stockholm, 10-11 November 2009 [http://esiligi1.files.wordpress.com/2009/11/eu-presidency-statement-on-protect-respect-remedy.pdf, erişim 5 Şubat 2013]. Ayrıca, AK Parlamantos'u'nun bu yöndeki bir kararı için bkz. Council of Europe, Parliamentary Assembly, *Resolution 1757 (2010) on Human Rights and Business*, 6 October 2010 [http://www.assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17903&lang=EN, erişim 7 Şubat 2013].

mektedir. İkincisi, insan haklarına saygı için şirketlerin sorumluluğu ki şirketlerin insan haklarını ihlâlden sakınmak ve dahil oldukları ihlâllerin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için titizlikle hareket etmelerini gerektirmektedir. Üçüncüsü ise ihlâl mağdurları için daha çok etkin hukuki başvuru ve çare yolu sunmaktadır.⁷⁷ Kısaca, BM insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi alanında evrensel düzeyde uygulanmak üzere esas ve usul ilkeleri öngörmekle işlevsel bir şirket sorumluluğu mekanizması kurmuş bulunmaktadır. Ne var ki bu mekanizma yargısal nitelikte bulunmamaktadır. Bununla birlikte, AK insan haklarını koruma ve geliştirme sisteminde olduğu gibi bölgesel veya evrensel düzeyde yargısal bir mekanizma kurulması suretiyle hukukun üstün kılınması yolunda ileri bir adım olduğundan kuşku yoktur.

SONUÇ

Uluslararası faaliyette bulunan şirketlerin ulaştığı güç ve etki boyutu ile devletin küreselleşme sonucu uğradığı güç zayıflaması hangi boyutta olursa olsun, devletin ulusal ve uluslararası hukukun yapımında ve yürütümünde hâlâ en etkin ve meşru temel aktör olduğundan şüphe bulunmamaktadır. Bu şirketlerin uluslararası düzeyde kullandıkları güç ve etki uluslararası hukuk çerçevesinde gerçekleşmek zorundadır. Özellikle, bu şirketlerin muhtelif şekillerde dahil oldukları insan hakları ihlâllerinden sorumlu tutulmaları uluslararası toplumun temel yükümlülüğü haline gelmiş bulunmaktadır.

Bugün, şirketlerin ulusal ve uluslararası düzeylerde faaliyetlerinin kimi olumsuz sonuçları hem akademisyenleri, hem politikacıları ve hem de bizzat iş sektöründe bir duyarlılık oluşturmuştur. Büyük ölçüde şirketlerin ulusal ve uluslararası aktörler üzerinde etki ve nüfuz kullanmasının sonucu olarak gelişen bu duyarlılık uluslararası toplumu önlem alma yolunda harekete geçirmiş bulunmaktadır. Bu önlemlerin küresel veya bölgesel düzeyde hukuki olarak bağlayıcı yargısal bir mekanizmayla donatılması bundan sonraki adım olmalıdır. O haldedir ki, ağır insan hakları ihlâllerine potansiyel oluşturan özellikle uluslararası şirketlerin faaliyet alanlarında insan hakları ve özgürlükleri gerçek anlamda bir saygı ve koruma bulabilir.

İnsan hak ve özgürlüklerini geliştirme ve koruma sürecinde, bugüne kadar gerçekleştirilmiş bulunan ulusal ve uluslararası çabalar, bireyin korunması, doğal kaynakların istismarının önlenmesi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlıkların önlenmesi, uluslararası barış ve düzenin tesisi adına etkin adımlar olarak nitelendirilebilir. Bu çabaların, en azından, kamusal veya kamusal olmayan otoritelerin bireylere daha insancıl muamelede bulunmaları gibi büyük katkılar sağlaması umut edilmektedir.

⁷⁷ *Guiding Principles on Business and Human Rights, Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework* (United Nations, Geneva, New York, 2011).

KAYNAKÇA

Akın, Mustafa, 'Küreselleşen Çok Uluslu Şirketlerin Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Geleceklerine Etkileri', *stratejikanaliz.com*, 25 Aralık 2010 [http://www.stratejikanaliz.com/kategoriler/ekonomi/cok_uluslu_sirketlerin_ulkelerin_geleceklerine_etkileri.htm], erişim 19 Şubat 2013].

Aksar, Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I* (Seçkin, Ankara, 2012).

Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Y., 'Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Uluslararası Kuruluşlar ve Hükümet-Dışı Organizasyonlar Tarafından Sürdürülen Başlıca Girişimler)', *Çimento İşveren*, Mayıs 2007, ss. 4-21.

Alvarez, José E., 'Are Corporations "Subjects" of International Law?', *Santa Clara Journal of International Law*, Vol. 9 (1), 2011, ss. 1-36.

Amnesty International, *Petroleum, Pollution and Poverty in the Niger Delta* (Amnesty International Publications, United Kingdom, 2009).

Anderson, Rachel J., 'Reimagining Human Rights Law: Toward Global Regulation of Transnational Corporations', *Denver University Law Review*, Vol. 88 (1), 1010-2011, ss. 183-236.

Bachmann, Sascha-Dominik, 'Civil Liability of Corporate and Non-state Aiders and Abettors of International Terrorism as an Evolving Notion under International Law', *Journal of International Commercial Law and Technology*, Vol. 6 (1), 2011, ss. 1-11.

Backer, Larry Catá, 'On the Evolution of the United Nations' "Protect-Respect-Remedy" Project: The State, the Corporation and Human Rights in a Global Governance Context', *Santa Clara Journal of International Law*, Vol. 9 (1), 2011, ss. 37-80.

Blumberg, Phillip I., 'Asserting Human Rights against Multinational Corporations under United States Law: Conceptual and Procedural Problems', *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 50, Autumn 2002, ss. 493-529.

Brownlie, Ian, *Principles of Public International Law* (Seventh Edition, Oxford University Press, New York, Oxford, 2008).

Carasco, Emily F. and Singh, Jang B., 'Towards Holding Transnational Corporations Responsible for Human Rights', *European Business Review*, Vol. 22 (4), 2010, ss. 432-445.

Çelikel, Aysel ve Gelgel, Günseli Öztekin, *Yabancılar Hukuku* (Yenilenmiş 18. Bası, Beta, İstanbul, 2012).

Černič, Jernej Letnar, 'Corporate Human Rights Obligations at the International Level', *Willamette Journal of International Law & Dispute Resolution*, Vol. 16, 2008, ss. 130-205.

Chandler, Geoffrey, 'Corporate Liability Human Rights and the Modern Business', Conference Organized by JUSTICE and Sweet & Maxwell, 12 June 2006 [Google Web, Chandler-keynote-address-Justice-12-Jun-2006.doc, erişim 15 Ocak 2013].

Clapham, Andrew, *Human Rights Obligations of Non-State Actors* (Oxford University Press, New York, Oxford, 2006).

Gasser, Urs, 'Responsibility for Human Rights Violations, Acts or Omissions, within the "Sphere of Influence" of Companies', *Research Publication No. 2007-12*, December 2007, The Berkman Center for Internet & Society at Harvard Law School [Ayrıca <http://ssrn.com/abstract=1077649>, erişim 21 Kasım 2012].

Guiding Principles on Business and Human Rights, Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework (United Nations, Geneva, New York, 2011).

Hekimoğlu, Mehmet Merdan, 'Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları', *Bilgi*, Sayı 63, Güz 2012, ss.77-92.

ILO Çokuluslu Şirketler ve Sosyal Politika ile İlgili İlkeler Üçlü Birdirgesi (Üçüncü Basım, Uluslararası Çalışma Ofisi, Ankara, 2003) [<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/publ/cokuluslu.pdf>, erişim 19 Şubat 2013].

International Court of Justice, *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion*, 11 April 1949 [<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&k=41&case=4&code=isun&p3=4>, erişim 11 Şubat 2013].

İstanbul Ticaret Odası, *İş Dünyasının İnsan Haklarına Saygı Gösterme Sorumluluğu, Şirketler İçin El Kitabı*, 2012 [http://csrseminar.org/s/1446/i/Şirketler_ve_Insan_Haklari_Kasim2012_FIN.pdf, erişim 17 Şubat 2013].

Kapucu, Naim, *Governance Reforms: Comparative Perspectives* (Usak Publications, Ankara, 2010).

Kayıhan, Şaban ve Eski, Mehmet, *Uluslararası Ekonomi Hukuku* (Seçkin, Ankara, 2010).

Keith, Norm, 'Evolution of Corporate Accountability: From Moral Panic to Corporate Social Responsibility', *Business Law International*, Vol. 11 (3), September 2010, ss. 247-276.

Kıvılcım, Zeynep, 'Ulus-aşırı Şirketler ve İnsan Hakları: Bkü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Örneği', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 65 (3), 2010, ss. 87-122.

Macdonald, Kate, 'Re-thinking "Spheres of Responsibility": Business Responsibility for Indirect Harm', *Journal of Business Ethics*, Vol. 99 (4), 2011, ss. 549-563.

Maclem, Patrick, 'Corporate Accountability under International Law: The Misguided Quest for Universal Jurisdiction', *International Law Forum du Droit International*, Vo. 7 (4), December 2005, ss. 281-289.

McCorquodale, Robert, 'Corporate Social Responsibility and International Human Rights Law', *Journal of Business Ethics*, Vol. 87 (2), 2009, ss. 385-400.

McCorquodale, Robert, 'Feeling the Heat of Human Rights Branding: Bringing Transnational Corporations within the International Human Rights Fence', *Human Rights & Human Welfare*, Vol. 1 (4), October 2001, ss. 21-29.

Muijsenbergh, Winfried H.A.M. van den and Rezai, Sam, 'Corporations and the European Convention on Human Rights', *Pacific McGeorge Global Business & Development Law Journal*, Vol. 25, 2012, ss. 43-68.

Neumann, Jeannette, Perez, Evan and Eaglesham, Jean, 'U.S., S&P Settle In for Bitter Combat', *The Wall Street Journal*, 6 February 2013 [http://online.wsj.com/article/SB10001424127887324445904578285802822704578.htm 1, erişim 13 Şubat 2013].

Nolan, Justine, 'With Power Comes Responsibility: Human Rights and Corporate Accountability', *University of New South Wales Law Journal*, Vol. 28 (3), 2005, ss. 580-613, University of New South Wales Faculty of Law Research Series 2010, Paper 11 [http://ssrn.com/abstract=1556443, erişim 21 Mart 2013].

OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition, OECD Publishing, 29 September 2011 [http://www.oecd.org/daf/investment/guidelines, erişim 29 Ağustos 2012].

Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk* (Gözden Geçirilmiş 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012).

Reyes, Abigail S., 'Protecting the "Freedom of Transit of Petroleum": Transnational Lawyers Making (up) International Law in the Caspian', *Berkeley Journal of International Law*, Vol. 24 (3), 2006, ss. 842-880.

Ruggie, John Gerard, 'Business and Human Rights: The Evolving International Agenda', *The American Journal of International Law*, Vol. 101 (4), October 2007, ss. 819-840.

Shemberg, Andrea, 'New Global Standards for Business and Human Rights', *Business Law International*, Vol. 13 (1), January 2012, ss. 27-33.

Skogly, Sigrun I. and Gibney, Mark, 'Transnational Human Rights Obligations', *Human Rights Quarterly*, Vol. 24 (3), August 2002, ss. 781-798.

Sriram, Chandra Lekha, Martin-Ortega, Olga and Herman, Johanna, *War, Conflict and Human Rights: Theory and Practice* (Routledge, London, New York, 2010).

Steiner, Henry J., Alston, Philip and Goodman, Ryan, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals* (Third Edition, Oxford University Press, New York, Oxford, 2007).

Telli, Serap, *Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması* (Sevinç Matbaası, Ankara, 1991).

The Economist, 'BP at War', 17 July 1997 [http://www.economist.com/node/151558, erişim 19 Şubat 2013].

The Economist, 'Just Good Business', A Special Report: Corporate Social Responsibility, 17 January 2008 [http://www.economist.com/node/10491077, erişim 15 Ocak 2013].

The European Court of Human Rights, *Storck v Germany* (App no. 61603/00) [CJ] 16 June 2005 (Final 16 September 2005) [<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-69374>, erişim 27 Şubat 2013].

The United Nations, The Universal Declaration of Human Rights, General Assembly Resolution 217 A (III), Paris, 10 December 1948 [<http://www.un.org/en/documents/udhr>, erişim 21 Ocak 2013].

United Nations Human Rights Council Resolution A/HRC/RES/17/4, 6 July 2011 [<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/ResolutionsDecisions.aspx>, erişim 22 Ocak 2013].

United Nations Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development: Protect, Respect and Remedy: A Framework for Business and Human Rights*, U. N. Doc. A/HRC/8/5, 7 April 2008 [<http://www.reports-and-materials.org/Ruggie-report-7-Apr-2008.pdf>, erişim 10 Şubat 2013].

United Nations, United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 2008: Transnational Corporations, and the Infrastructure Challenge*, Geneva, New York, 2008 [http://unctad.org/en/Docs/wir2008_en.pdf, erişim 9 Şubat 2013].

United Nations, United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies*, Geneva, New York, 2012 [<http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Full-en.pdf>, erişim 4 Şubat 2013].

Useem, Jerry, 'One Nation Under Wal-Mart How Retailing's Superpower - and Our Biggest Most Admired Company - Is Changing the Rules for Corporate America', 3 March 2003 [http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/2003/03/03/338383/index.htm, erişim 10 Ocak 2013].

Vienna Convention on the Law of Treaties, United Nations Conference on the Law of Treaties, Vienna, 23 May 1969 [<http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/vclt/vclt.html>, erişim 5 Şubat 2013].

Weiner, Tim, 'Wal-Mart Invades, and Mexico Gladly Surrenders', *New York Times*, 5 December 2003 [<http://www.dsasusa.org/lowwage/walmart/walmart3.html>, erişim 17 Ocak 2013].

Wettstein, Florian, 'For Better or For Worse: Corporate Responsibility Beyond "Do No Harm"', *Business Ethics Quarterly*, Vol. 20 (2), April 2010, ss. 275-283.

Zekos, Georgios I., 'Cyber-Territory and Jurisdiction of Nations', *Journal of Internet Law*, June 2012, ss. 3-23.